

ni glas boga ni glas države

razgovor o knjizi zdenke aćin

BLAGOJA KUNOVSKI

Zdenka Aćin sam posebno upoznao tokom svakog FEST-a, i u njoj sam otkrivao onaj tip kolegice i žene novinarkе koja je za mene oličjenje upornosti i odanosti radu i pregalaštvu. Uvek sam žene koje su pristale da se bave ovim našim nezahvalnim i pomalo samouništavajućim poslom smatrao novinarskim amazonkama, jer im je pre svega valjalo opstati u svetu novinarskom, pri čemu je naročito došlo do izražaja parafrazirano hamletovsko pitanje: Biti novinarka, ili biti supruga i majka? To je pitanje koje uvek traje.

Pojavom knjige *Ni glas Boga ni glas Države*, Zdenka Aćin je na najbolji način potvrdila svoju istrajnost kao profesionalac. Ona je na taj način dobila pravu satisfakciju za upornost, a njen trud i samožrtvovanje su nagrađeni, dok je sa posvetom svojim sinovima na početku knjige na najbolji način pomirila i onaj materinski gubitak vremena. Nadam se da će to njena deca znati ceniti, jer je knjiga i deo njih samih i onoga što je njihova majka radila u biti kao zajednički interes. Nedostatak provedenog vremena s njima krunisan je jednim duhovnim proizvodom, koji mora imponovati svakom nasledniku tog roditeljskog truda.

Što se samog sadržaja ove knjige razgovora tiče, očito je da je novinarsko-publicistička priroda Zdenke Aćin doprinela da svakom svom sagovorniku pride veoma iskreno i, pre svega, sa optimalnim poznavanjem njegovog opusa bilo da se radilo o filmskom ili pozorišnom reditelju i stvaraocu. Rezultat takvog koncepta su tipični tzv. studijski intervjui — ili, tačnije, portret—razgovori koji u startu za povod imaju najnovije umetničko delo konkretnog reditelja, a odatle i započinje odmotavanje klupka koje upliće sva ostala dela u stvaralačkom procesu autora. Pri tom, ono što je najkarakterističnije za temperament i *credo* Zdenke Aćin, ti portret—razgovori nisu je ni najmanje stavili u podređenu poziciju pasivnog sagovornika, već je ona svojim sagovornicima prilazila s respektom koji se izlucuje u kritičkom spletu respektovanja, pre svega, svojih stavova i svojih shvatanja umetničkog čina i angažmana, naročito kada se radi o sindromu stvaralaštva i vlasti, problemu cenzure, slobodi kreiranja, te razmatranju svih varijacija totalitarne opresije u socijalističko-komunističkim društvima. Može se reći da, na neki način, u dosluhu sa najnovijim zbivanjima od prošle godine, Zdenka Aćin dobila i potvrdila da se proces razaranja totalitarizma odvijao zapanjujuće brzo, te da je njenom knjigom ostvarena anticipacija, ili naslućena prognoza, čime je *nekad nemoguće*, ili *tabu*, postalo *realnost i ostvareni san*.

Jedan od karakterističnijih razgovora je svakako onaj s Dušanom Makavejevim, rediteljom koji je takođe dobio ponovnu i konačnu trijumfalnu satisfakciju i time što je njegov film *WR—Misterije organizma* bio pre par dana prikazan i na novosadskoj televiziji — dakle, iz televizijskog centra gde se nalazio i nekadašnji producent, *Neoplanta*, koji je dugo ovaj antologijski film držao pod cenzurom, pri tom perfidnom igrom zarađujući u inostranstvu njegovom prodajom. U tom razgovoru s Makavejevim, pod naslovom *Zašto smo srećni*, ali i u drugom razgovoru pod naslovom *Zadužen sam za haos*, Zdenka svom sagovorniku prilazi zaista kritički, polemisički sa njegovim opservacijama i stavovima, ne slažući se ponekad s njim — na primer, kada je reč o zabrani Žilnikovog filma *Rani radovi* — sa Makovim načinom viđenja odbrane filma na sudu. U ovom razgovoru u kontinuitetu s Makavejevim, podrazumevajući protok vremena u stvaranju i životu samog autora, ali i računajući na dijalektičku promenu stavova u profesionalnom životu, Zdenka Aćin je ispoljila koliko profesionalno-logičku, toliko i ljudsku i moralnu vrlinu u kontekstu *curriculum-a vite*, pri čemu ništa nije za svagda dano već je pred ispitom buduć-

nosti. A njena knjiga i jeste u funkciji tog otvorenog procesa preispitivanja i podrazumevajućih iskušenja u sprezi publicistika—umetnost, jer su ove strane u svom stvaralačkom činu izložene sudu vremena.

IVAN STARČEVIĆ

Ništa lakše nego govoriti o novoj knjizi. To je izuzetno lepo osećanje. Moji prijatelji ovde znaju da sam ja u roditeljskoj fazi, pa mi je tim lakše uporediti pojavu nove knjige sa rođenjem deteta. Obično na promocijama knjiga glumci čitaju nešto iz knjige, pa ću se ja staviti u ulogu glumca — a u vezi sa vlastitom roditeljskom fazom, neka se čuje glas i većitog dečaka naše kinematografije Dušana Makavejeva. No prije no što pročitam ono što je Makavejev rekao Zdenki Aćin, nastojaću objasniti zašto bih to pročitao. Naime, radi se o jednom lu-

ali se mnogo više stidim što ne umem svoj ljudski život da živim kao što treba. Veći stid me obuzima što nisam dobar sin, nisam dobar muž, nisam prijatelj kao što bi trebalo da budem ili mogao da budem. Ponekad sam suviše obuzet tom tzv. umetnošću za koju mislim da je ipak vrednost drugog reda u odnosu na sam život koji je mnogo teže živeti. Lakše je živeti izmišljeni život i biti dobar u svetu u kome si potpuno sam. Ne mislim da je život stvaraoca moralniji život. Smatra se da je moralno probitačno, superiorniji si od drugih, jer si se opredelio za veće vrednosti. Biti na strani cara Lazara, na strani carstva nebeskog, hm... jebeš Carstvo nebesko.

Znamo koliko je Mak živeo i umirao za svoje filmove, te je interesantan luk između njegovog opusa i onog što on ovde kaže. Isti takav luk — i ja sam ovu knjigu tako doživeo — postoji između ovog herojskog dela Zdenke Aćin, koje se zove *Ni glas Boga ni glas Države*, i posvete, koja se meni vrlo sviđa, a koja glasi:

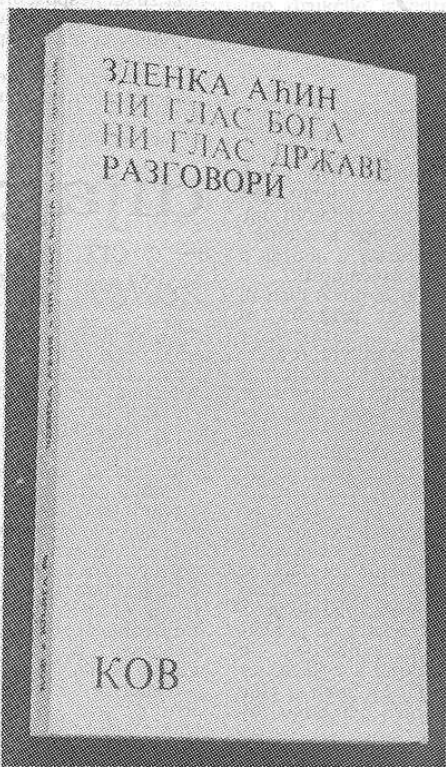
Mojim sinovima
Andreju i Stefanu
za vreme
koje nisam provela s njima

MILAN VLAJČIĆ

Čitajući ponovo ove razgovore, koje sam uglavnom po drugi put doživeo, setio sam se jedne davnašnje knjige međuratnog pisca, koji je rano umro, Branimira Čosića, a koja se zvala *Deset pisaca — deset razgovora*. Studentima jugoslovenske književnosti — onima koji prate književnost između dva rata — ta književnost ne može da bude bliska ako ne pročitaju tu knjigu. Branimiru Čosiću, koji je bio jedno talentovano književno dete, čini na čast što je jednu generaciju svojih savremenika uspeo da preteči u svoju knjigu.

Zdenka Aćin stvara u jednom potpuno drugačijem vremenu — u vremenu jakih, moćnih, brzih medija — i u žanru razgovora, intervjua — žanru koji je najviše ugrožen od strane jedne sprave koja se zove magnetofon. Naime, u ovom vremenu kad magnetofon može da ima svako dete, vidimo da postoji veliko obilje razgovora koji na stranicama naše štampe otimaju veliki deo prostora, a koji zapravo gotovo ništa bitno ne kažu. Jer, nije dovoljno samo podmetnuti magnetofon i postavljati pitanja sa tzv. nultim nivoom obaveštenosti. Sada dolazim do one glavne osobine, koja je za sagovornika bitna i presudna. Zdenka Aćin poseduje tu dragocenu, dobru i još uvek retku osobinu da odabравši sagovornika pokuša da sazna sve o njemu, da bude radoznali sabesednik, da bude ponekad i *nepriјatan* duellant — učesnik u dvoboju — i da razgovor dovede do kraja, ponekad i po cenu a da nešto i rizikuje. Kad pomignem rizik, mislim, pre svega, na razgovor sa Jurijom Ozerovim, koji je voden na FEST-u samo pre četiri godine, i koji danas zvuči potpuno drugačije — zvuči kao završetak jednog vremena koje prethodi perestrojki i sa kojim se epoha glasnosti još nije razračunala, a pitanje je da neće postati možda žrtva tog vremena upravo u ovim danima kada se nešto bitno ponovo prelama u Sovjetskom Savezu. Naime, taj gospodin Ozerov je, zahvaljujući glupoj benevolentnosti tadašnjih selektora i ljudi koji su vodili FEST, pre četiri godine jednim staljinističkim filmom otvorio tu veliku smotru. Zdenka je jedan od retkih novinara, zapravo ona mu je jedina postavila niz nekih ključnih i neprijatnih pitanja i jedan deo tog duela, koji najčešće nije za štampu, nalazi se i u okviru ovog intervjua.

Dakle, razgovor sa Ozerovim, i jedan deo ove knjige, postaje važan dokument u recepciji filmova u ovoj našoj sredini. Verovali ili ne, to je bilo tek pre četiri godine, što ne znači da smo se mi u međuvremenu oslobodili baš svih gluposti. Ne, gluposti su samo promenile oblik.

ku između onoga što je čovek stvorio — dakle, između Makovih filmova — i onoga što on kaže o svom životu. A isti takav postoji između ove knjige, to jest profesionalnog rada Zdenke Aćin, i nečeg što je ona privatno.

Zdenka Aćin citira Makavejevu Zaratustru, a Mak kaže:

„Zaratustra zvuči patetično. To liči na one koji su spremni da izgore za svoju umetnost. Ja privatno, izgleda, više volim da živim nego da budem umetnik koji sagoreva sa svojim delom. Međutim, kad uporediš život — to je u stvari isto jedno sagorevanje, samo malo sporije...“

— ... U kojem živimo vlastitu smrt?

Da, ali ima i ta priča o herojskoj smrti, po kojoj je herojski izgoreti u nekoliko sekundi značajnije nego živeti tih i beznačajan život, ma koliko bio dug. Imam utisak da sam se privatno ipak uvek opredeljivao za to da ostanem živ. Mada sam imao u sebi tih luđakih poriva — ima tu nečega psihotičkog kad to osetiš — tu potrebu da se izgori; kad vidiš kako neko ume herojski da pogine pa se postidiš što to ti ne umeš. Umem da prepoznam taj trenutak,

Jedina zamerka koju imam je više stilske prirode i tiče se gromoglasnog naslova — jer ovdje da je pored Boga i Države pomenut još Savez komunista odjedanput bi ova knjiga došla odjek kod onih koji ne znaju šta da očekuju od Zdenke — koji se kosi sa samim pitomim, mudrim i pametnim sadržajem knjige. No, ona je odabrala dobre sagovornike. Hoću da naglasim — iako je ovdje prisutan Mak, ali ovo nije vreme za kurtoaziju — da prosto nije slučajno da se jedan od ova dva golemo razgovora sa Makavejevom nalazi u ovoj divnoj monografiji o njemu koja se zove »300 čuda«. Tako će i prvih sedamdesetak stranica ove knjige Zdenke Aćin biti dragocene jednoga dana — kad kažem jednoga dana, to znači možda i sutra — za nekog ko ne zna lično Makavejeva, ko zna njegove filmove i ko želi da upozna i duhovnu stranu njegove ličnosti.

Ovakve knjige su sve češće u svetu. Najbolji novinari u zapadnom, dakle medijski razvijenom svetu, cene se po tome da li imaju knjigu dobrih razgovora. Kod nas je razgovor, na žalost, uglavnom sveden na jednu pačju školu novinarstva. Mi mlade ljude, kad dođu u redakciju, teramo da jure neke poznate ličnosti FEST-a, BITEF-a, BEMUS-a, itd, da im gurnu magnetofon pod nos i da izgovre dva tri pitanja koji ni na šta ne obavezuju, a onda čujemo odgovore koji takođe najčešće ne obavezuju. A i razgovori u ovoj knjizi su pravi mali portreti, iznose po tridesetak stranica, tako da je ova knjiga odista jedna mala učionica u kojoj se pojavljuju ljudi koje smo možda sreli, ili nismo, ali posle čitanja ove knjige imamo utisak da smo ih dobro razumeli, i da nekon toga kad ponovo odgledamo neke filmove, ili, ako nam se ukaže ta sreća, pozorišne predstave, vidimo da gledamo drugačijim očima nego ranije.

DUŠAN MAKAVEJEV

Dok sam slušao druge sagovornike prelistavao sam knjigu i došao sam do onog dela gde me Zdenka — koja je uvek dovoljno uporna kad s nekim razgovara da ga naterata da govori o najneprijatnijim stvarima ako mora, a sa Zdenkom je to vrlo često tako da moraš da govoriš i o stvarima koje bi možda radije prečuo — pita o knjizi Zike Pavlovića »Belina sutra«, naime o poglavlju iz te knjige koje je meni posvećeno a koje me je bilo vrlo pogodilo. U tom odgovoru ja citiram Žikinu anegdodu iz te knjige o avionskoj nesreći na Andima u kojoj su preživeli ljudi — da bi ostali živi — počeli da jedu jedni druge. Ja u tom odgovoru pravim paralelu s Žikinim bavljenjem drugim autorima i kažem da njegovo bavljenje, u stvari, ima nečeg ljudožderskog.

Eto, ja ovo sada čitam ponovo i mislim kako je to neprijatno, jer to su stvari koje su tabu, a koji su mnogo jači od seksualnih tabua, političkih tabua ili tabua jela... Tabua ima bezbroj. Mi sad govorimo o Zdenki kao o jednom od naših najvestitijih boraca u prvoj liniji otvaranja prema novim temama — i ona je brojne tabue otvarala i dalje ih otvara. No, jedan od najzobitljivijih tabua koji postoje u ljudskom društvu je tabu ljudožderstva. Ljudi se strašno plaše ideje jedenja ljudskog mesa. Proždiranje ljudi je nešto što je dosta zastrašujuće. Ali mi smo i u našem dnevnom političkom životu imali prilike da vidimo brojne situacije u kojima se to, u stvari, događalo — samo mi to nismo prepoznali. Dogadalo se to, recimo, u situacijama društvenog izopačenja — u onome što se dogodilo s Đilasom posle VI Kongresa održanom pre otprilike trideset pet godina. Oni su Đilasa, u stvari, rastrgli na tom Kongresu. Pojeli su ga. On je prestao da postoji. Ono što se moglo videti na ulici bile su neke koščiце koje su oni ispunili, koje više nisu hteli da gledaju. On je postao govno koje su oni israli, jer su ga prethodno pojeli. E, to ljudožderstvo, koje je u prirodni komunizma, jeste nešto što je strašna stvar i o tome je teško govoriti. Sada kada smo se oslobodili, kada su politički obruci prestali da nas muče, shvatićemo o čemu se u suštini radi. Komunističko društvo je bilo, u stvari, neka super porodica. I to jedna takva porodica koja je tako svemoćna da mama jede sve. Svi pripadamo mami, ne zna se ni da li smo izašli iz njene utrobe, i ako smo izašli ona ima pravo da nas pojede kao što svinja ima pravo da pojede prase kad dobije suviše prasića a nema

dovoljno sisa za sve. Mi koji smo poslednjih četrdeset godina živeli dobrim delom kao delovi takve jedne grandiozne krmače — koja nas strašno voli a može da nas pojede svakog trenutka — bili smo i intelektualci koji su radili na procesu oslobađanja. A Zdenka Aćin spada u one intelektualce koji su se nalazili u prvim redovima obračunavajući se s tim monstrumom.

Sa svim svojim pitanjima i sa svakim s kim razgovara, Zdenka Aćin uvek dotiče pitanja koja su čoveku neprijatna, jer se tiču toga: da li pripadaš ili ne, da li si pobunjenik, da li si dovoljno pobunjenik, da li si rekao sve, da li si spreman da umreš za ono u šta veruješ... Znači, ona uvek traži apsolutni individualizam i traži tvoj apsolutni kontrast prema svemu sa čim se sukobljavaš. I to je, naravno, mnogim ljudima vrlo neprijatno, jer su ljudi ipak u prirodni oportunisti — nije ti lako, uvek moraš da igraš neke igre, ne možeš baš da uvrediš sve redom, uvek izabereš s kim se kačiš a koga ćeš radije da prečutiš. Međutim, Zdenka je uvek uspevala da dobije imena od raznih ljudi, da postigne razne stvari.

Ali, sada hoću da okrenem celu ovu moju tezu, celu pohvalu Zdenki u borbi sa tim ljudožderskim sistemom iz koga se još nismo iskobeljali i čiju mōru još nismo sasvim razvejali.

U ovakvom načinu rada, kad radiš intenzivno s jednim čovekom s kojim razgovaraš — ostaješ stalno u jednoj andeoskoj poziciji, naravno govorim o Zdenki koja je uvek ta koja pita. Ona je radoznala, međutim, ona sve moguće moralne strele upućuje, sve signale ima da ako ti slučajno pokažeš nešto oportunistički će početi da zvone na uzbunu. Ima li tu nečeg ljudožderskog? Ima li tu jednog nastroja na intimitu, makar se govorilo o stvaracima. Stvaralac kao javna ličnost mora da bude spreman na sva pitanja. Umetnik je kao i političar — na sceni! Međutim, pitanja zadiru u privatnu sferu. E, možda je ipak stvar pojedinaca da izabere koliko će od te privatne sfere da ogoli i da objavi, a koliko će da prečuti. I možda to nije odgovornost intervjuera, novinara, publiciste. Problem je kad je publicista suviše dobar i kad oseti nagon, zverski nagon da može da dobije nešto što je osetljivo. Zdenka spada u te koji uvek krenu još u onaj dodatni korak. Međutim, ne bih se usudio da kažem da je ona to koja ide, što kažu, za vratnu žilu — gde dobiješ najbolji mlaz krvi kad ugrizeš, jer onda teče prava stvar. Mislim da je Zdenka jedan jako pažljiv čovek i jako korektan čovek. Ja sam je doživio i više od dva puta — dva puta smo imali intervju, ali tu je bilo mnogo više razgovora nego dva razgovora. Zdenka je čovek koji najpre da pitanja, pa ako oseti da ne želiš nešto da kažeš nađe načina da ti to oprosti. U stvari, tu uvek ima jedna mala trgovina: »Ali, onda ćeš da mi kažeš ovo!« Znači, ona je uvek ofanzivni borac, i uvek napreduje na svim frontovima. Ona koriguje tekstove i da tekstove sagovorniku na autorizaciju, tako da se kod nje ne događa to da si ti rekao nešto što nisi mislio, ili si rekao ali nisi htio da se objavi — ne možeš to da kažeš zato što ti ona uvek donese tekst da ga pogledaš. Ali, sa dovoljno moralne snage ona obavija taj prvi napad da kad ti dođe tekst u kome ti je nelagodno što si nešto rekao, jer ćeš možda imati neprilika, ti ne smeš sad pred njom drukčije — stidiš se sebe, kukavičkog dela sebe — i pristaneš! I tako ona nas sve čini hrabrijima nego što jesmo. Mislim da je to jedan divan posao, ali ja ipak zazirem od tog ljudožderskog elementa u novinarstvu — jer sam i sam krenuo sa novinarstvom i u mom poslu, pošto ima publicistike, ima i toga — i ja tu uvek imam jedan mali strah, jer kad se mešaš s drugim čovekom — ili je seks ili je ljudožderstvo...

Boro DRAŠKOVIĆ: Ili i jedno i drugo...

Dušan MAKAVEJEV: Da, i jedno i drugo, što je uvek jedna osetljiva stvar. Međutim, možda je u tome i lepota te igre ovog novinarstva u kome ne znaš tačno ko je šta napisao. Jer nisu svi odgovori koje je Zdenka dobila ono što je rekao onaj drugi čovek. Dobrim delom ona dobija odgovore koje drugi ljudi ne bi dobili. Znači, u kojoj meri je ona sada kreator takvog odgovora — to je uvek jedno lepo pitanje, jer tu uvek postoji jedna zanimljiva intelektualna simbioza. I u tome je lepota čitanja jedne ovakve knjige. I hvala, Zdenka. Hoćemo još.

BORO DRAŠKOVIĆ

Čini mi se da se Zdenka Aćin, kao i ljudi koji se bave ovim poslom kod nas i u svetu — a u svetu još uvek je ova vrsta vođenja razgovora na većoj ceni nego kod nas, no verujem da će se te razmere promeniti — zapravo bavi jednim poslom koji je moguće utemeljio evropsku misao. Da se vratimo do Platonovih dijaloga i antičkog smisla o proučavanju i promišljanju svakog problema. I čini mi se da se kroz istoriju taj dobar običaj jednostavno gubio da bi se došlo do onog vremena kada Beket raspravlja o situaciji Ja-Ne-Ja. Naime, istorija i svi ideološki kodovi učili su čoveka da postaje što je moguće zatvoreniji, da vodi zapravo jednog *autolog*, da se sam u sebi raspada i da sam sebe proždire — ako imamo u vidu temu kanibalizma.

Mislim da je ova vrsta postojanja dijaloga veoma dragocena i veoma lekovita. Jer, zapravo, dijalog — to su drugi. To je neprestan pokušaj da se do cilja dođe sa još nekim. I stoga mi se čini da ova vrsta skupljanja ljudi sa kojima se može razgovarati jako mnogo kada bi se posao Vuka Karadžića. Naime, i Vuk — skupljajući umotvorine narodne, skupljajući pesme, skupljajući kaže, skupljajući poslovice — jednostavno je sabrao ono što je duh narodni stvorio. Ovo je možda malo i teži posao kada čovek koji postavlja pitanja prisiljava narodni duh da odgovori. I u takvom kontekstu gledajući, čini mi se da je knjiga Zdenke Aćin *Ni glas Boga ni glas Države* veoma značajna i verujem da će se toj knjizi pridružiti i druge Zdenkine knjige i knjige drugih postavljajući pitanja. Mislim da Zdenka uvek ide protiv struje i u izboru sagovornika i u insistiranju na slobodi i istini odgovora. I uvek traži nemoguće vreme za tu raspravu. Hoću time da podvučem značaj ove knjige, koja će se sigurno čitati u osami ali o kojoj će se sigurno raspravljati na mestima gde ima mnogo ljudi.

Prva promocijana FEST-u, 1990.

BORO DRAŠKOVIĆ

Razgovaraćemo o jednoj veoma zanimljivoj knjizi i o obliku duhovne discipline, veoma staroj u evropskoj kulturi i, čini mi se, obogaćenju u ovom veku medija. Knjiga Zdenke Aćin *Ni glas Boga ni glas Države* pripada žanru razgovora, i ona sadrži dvanaest razgovora Zdenke Aćin sa filmskim i pozorišnim rediteljima. I nije slučajno što će o knjizi govoriti Arsa Jovanović koji se bavi pozorištem, koji se bavi medijima, i Bogdan Tirnanić, čovek koji čak i revoluciju posmatra kao tehniku i tehnologiju medija.

Knjiga *Ni glas Boga ni glas Države* sastoji se iz dva dela. Jedan deo sadrži razgovore o filmu, a drugi razgovore o pozorištu. Međutim, oni koji razgovaraju sa Zdenkom o ovim medijima govore tako da od te dve na izgled različite strukture prave zapravo jednu jedinstvenu knjigu.

Svi ovi razgovori već su bili i pre knjige objavljeni u značajnim našim listovima i časopisima i već tada izazvali veliko interesovanje, jer Zdenka uvek bira za svoje sagovornike ljude od velikog ugleda u svojoj profesiji, s jedne strane, a s druge strane, ljude koje zatiče u jednom kritičnom trenutku. A taj trenutak je obično njihovo najnovije umetničko delo — bilo najnoviji film, ili film koji se dugo nije prikazivao pa je prikazan, ili najnovija pozorišna predstava. I veoma brzo, u veoma živom razgovoru otkriva se zapravo da je najnovije delo nešto čemu je stvaralac težio čitav svoj život, i kao da se još jedanput obrće ona prastara ideja o tome da egzistencija prethodi esenciji.

Razgovori su, naravno, duhovna veština koju evropski duh uvećava od samog prapočetka. Dijalog je sokratovska veština traganja za istinom, koju je Platon od onoga što je usmeno pretvorio u pisano. Ta se veština i u srednjem veku uvećavala u obliku pitanja koje je učenik postavljao učitelju. Renesansa je prosto razbuktala taj oblik razmišljanja o svetu, a ovaj vek je — kao što sam već pomenio — kroz medije: radio, televiziju, novine, knjige, kroz film, naprosto razgovor doveo do jedne tačke usijanja. Sve ono što je nekad bilo oblik filozofskog u razgovoru, oblik dramskog, pre-

tvra se u najboljim trenucima u pravu buktinju pronalazjenja istine.

Posebno je pitanje kako se razgovor vodi. Ignacio Lojola, koji je uvezbavao načine samo-savladvanja, tvrdi da je razgovor greh ako je u preterivanju, ako je suviše razuzdan. S druge strane, Kant u »Prolagomeni za jednu metafiziku« veli da pitanje pokazuje razumevanje onoga koji ga postavlja, i sposobnost da se pronikne u suštinu stvari. Drugim rečima, u početku razgovora uvek je pitanje. I time dolazi u središte i početak ove knjige Zdenke Aćin.

Da bi se napravio jedan razgovor čovek koji to smera, nalazi se dva pred tri izbora: mora da izabere, pre svega, čoveka s kojim će da razgovara — a u tom su, čini mi se, i svi ostali izbori; zatim, mora da izabere temu za razgovor i, najzad, mora da izabere pitanje. U sva tri ova izbora — koji podrazumevaju hiljade drugih — mislim da je Zdenka Aćin pravi majstor. Veoma je strog, da ne kažem najstroži, kriterij izbora ličnosti s kojom će da razgovara. Navešću samo neke iz ove njene knjige: Dušan Makavejev, Petar Bačo, Braća Tavijani, Ježi Gžeževski, Ježi Jarocki, Anatolij Efros, Eudenio Barba. . . Znači, sve prvorazredna imena iz profesije, svetska imena profesije. Isto tako, teme su vezane za pozorište i film, ali postavljene u najširi antropološki kontekst i podrazumevaju sva središnja pitanja profesije smeštene u sām život, a, to znači: pitanje odnosa vlasti i umetnosti, slobode i tamnice, ljubavi i smrti. Tu i sve druge velike teme koje evropski duh pokušava da razreši, a nikad ih do kraja neće razrešiti, jer se stvarnost neprestano menja.

Pitanja Zdenke Aćin su uvek veoma zasnovana. Ona ih postavlja sa stavom, sa željom da se zaista dopre do istine ili lepote — ako možemo da uzmemo ta dva pojma kao sinonim. Čak i u naslovima pojedinih intervjua, koji su uvek deo odgovora, beleži se nešto od ove potrebe i od uspeha namere. Takav je naslov: »Lepota kao pobuna«, ili drugi naslov: »Košmar jedne religije«, ili treći: »Prečutkivanje je znak slabosti« — koji nam odmah sugerise da treba govoriti, treba razgovarati i kroz razgovor širiti granice slobode i radoznalosti. Jer, razgovor kao oblik, bio on oko u oko, ili u mediju, ili u knjizi, uvek je obraćanje drugima. Uvek je to jedno otvoreno pitanje onoga ko postavlja pitanje — i osluškuje razgovor — a upućuje ga drugima. Tako je razgovor kao forma jedan od najsavršenijih oblika istrage, što znači oblik koji otvara svaku mogućnost. I sigurno je da u ovakvim razgovorima — a to ova knjiga dokazuje — ako je onaj ko postavlja pitanja visoko obrazovan, kao što pisac ove knjige jeste, ako je radoznao i iskren, ako je dovoljno koncentrisan na očekivanje odgovora, onda prosto dovede čoveka koji odgovara u situaciju u koju ga nekad dovede ispovednik, nekada poverljivo biće, nekada — umalo ne rekoh — islednik. Jednostavno, čovek počinje da iz najdublje tame podsvetsnog neke taloge davnih razmišljanja, davnih emocija, prevara u svislvu, pravu reč, koja je nekada žestoka kao stih.

BOGDAN TIRNANIĆ

Od svih ljudi pod kapom nebeskom, a i šire — kako bi se to reklo u našem političkom žargonu — ja sam najmanje pogodna osoba da govorim o bilo čijoj knjizi Intervjua, pa tako i o ovoj. Razlog tome je prost: ja se plašim intervjua kao što se drugi ljudi plaše da ostanu sami u liftu, praznog prostora, visine, ili kao što se Bora Drašković plaši toga da se vrati u pozorište. To su stvari koje su takve i protiv kojih se ne može ništa.

U svom novinarskom životu, koji traje trideset godina, napravio sam nekoliko intervjua, a dao sam ih nešto malo više. Oni koje sam pravio bili su dosta loši, a oni koje sam dao bili su još bolji, tako da na nedavno pitanje jednog novinara da li bih mu dao intervjua, rekao sam da moram vrlo pažljivo da pročitam pitanja, jer od, recimo, deset ili petnaest hiljada tekstova koje sam napisao i tri intervjua koja sam dao, pet puta sam imao političkih problema — od toga su dva puta bili u pitanju tekstovi. Problem intervjua me je zato uvek interesovao na jedan način koji je čak izlazio iz uopštenih razmatranja o novinarskim formama kojima se inače bavim i kao praksom i kao teorijom.

I uzimajući u obzir svoj horor od intervjua, činilo mi se neobično interesantnim ono što mi je rekao Makavejev kada sam ga pre neki dan sreo na ulici. Makavejev mi je rekao baš ono što je govorio povodom ove knjige na promociji na FEST-u: da je intervjua jedna vrsta ljudozderske kategorije, u kome se dve osobe nalaze u stanju koje rezultira time da jedanput pobedi jedan a drugi put drugi. Ta mi se interpretacija — imajući u vidu, naravno, moju fobiju od intervjua — činila čak bolja od svoje sopstvene, koju sam iskovao kada me je direktor moje kuće gde radim poslao da nekim klincima objasnim šta je intervjua, jer je reč intervjua bila u naslovu njihovog lista. I tada sam, varirajući delove reči koje ulaze u sastav reči intervjua znači: među i pogled — došao do zaključka, koji sam im prodao za sitne pare, da je intervjua jedna vrsta erotskog odnosa koji se uspostavlja između čoveka koji pita i čoveka koji odgovara. I ukoliko tog odnosa nema, nema niti značajnog rezultata. U tom smislu intervjua predstavlja najtežu novinarsku formu, ali, na žalost, i najlakšu, jer zamenom vrednosti nešto što se zove izjava — statement — često se kod nas proglašava intervjua. A mi lako možemo videti da od intervjua nema ništa kada ustanovimo da nema nikakvog stvarnog odnosa između to dvoje ljudi koji razgovaraju. Otuda je — kada se radi o meni — možda dobro što imam fobiju od intervjua. Jer, bolje je imati fobiju od intervjua nego od nečeg drugog. A s druge strane, to je dokaz zašto su žene veliki intervjueri, intervjui, jer je to jednostavno deo njihove prirode. I mi imamo slučajeve da su najveći autori intervjua upravo žene, jer njima to savršeno odgovara.

Kada se radi o ovoj knjizi Zdenke Aćin, ja mislim da je ona odlično sastavljena iz jednostavnog razloga što je ograničena na ljude iz filma i pozorišta, umesto da po principu reprezentativnosti, kome svi mi robujemo, bude sastavljena od najboljih, ili najprodornijih intervjua. Smatram da je to, s jedne strane, koncepcijski prilaz jednom dobrom ukusu i strogosti.

S druge strane, ako me pitate kako se sve ove moje prethodne teorije o intervjua, i o ulozi žene u njemu, slažu sa činjenicom da su ove odabrani autori potpuno različitih generacijskih, umetničkih i drugih pogleda, odgovor je vrlo jednostavan. Ako pažljivo pogledate, to su uglavnom ljudi koji su svoj najveći deo života, svoja najveća dela, ali i svoje najveće nevolje imali u okviru sistema tzv. realnog socijalizam. I bez obzira na razlike koje među njima postoje, nešto im je ipak zajedničko — a to je: problem nastao čitavim razuzdanim sistemom opresije koji se u civilnom rečniku zove cenzura. I to je tzv. zajednički imenitelj svih intervjua u knjizi Zdenke Aćin. To je ujedno i erotski odnos koji se javlja u svim njenim intervjua.

A oduku vam jednu tajnu — nadam se da to nije prevelika indiskrecija — Zdenka Aćin je svojevremeno zaradivala hleba — da li u stalnom radnom odnosu, ili honorarno, ja to ne znam — kao sekretar poslednjeg saziva Republičke komisije za pregled filmova, takozvane Cenzure. To nije bila nekakva strašna inkvizitorska institucija, ali upravo zbog toga iskustva iz nje su neobično dragocena. Jer, osim one cenzure o kojoj se pišu romani, i koja je odvela ljude u podrum tamnica i kazamata, postoji jedan mnogo bolji i razgranatiji sistem kontrole svakog mišljenja, a naročito umetničkog, koji je toliko suptilan da ga ljudi, koji nisu duboko upoznati s time, često i ne osećaju. Zdenka Aćin je imala tu priliku da živi poslednje godine Komisije za pregled filmova i vidi kako je najsavršeniji oblik cenzure podstavljanje cenzure — to jest, da se umesto zvaničnih cenzora, koje je ona sretala svaki dan, a koji su ljudi kao što sam ja, ili Milan Vlačić, možda i Bora Drašković, ne znam, ne sećam se tačno koji su sve ljudi bili članovi Cenzure — a to znači da je svako od nas cenzor i da je svako odgovoran za to da se neka nepoćudnost ne pojavi na svetlo dana. I upravo u ovoj knjizi imate, počevši od svedočenja Dušana Makavejeva, pa do incidenta, ili skandala sa jednim sovjetskim rediteljom, niz primera takve suptilnosti delovanja jednog cenzorskog aparata koji seže u samu prirodu našega realosocijalističkog bića. I u tom smislu, mislim da knjiga Ni glas Boga ni glas Države, čiji je naslov — mada predugačak — vrlo simboličan i tačan, predstavlja jednu

vrstu materijala za seminar o proučavanju svih faktora i mehanizama jednog sistema kog smo, nadam se, preživeli.

ARSENJE ARSA JOVANOVIĆ

Završio sam čitanje ove knjige pre nepunih pola sata tako da sam još uvek nekako u temperaturi čitanja. Uzeo sam knjigu uveren da će biti dobra, jer znam i Zdenku, a imao sam prilike i da vidim dela mnogih ovih autora koji su se ovde ispovedali. Iako sam bio sasvim siguran da ću pročitati dobru knjigu, mislio sam da ću je posle čitanja staviti na policu među knjige. Međutim, čini mi se — da li zbog toga što sam još uvek zbog mnogih stranica uzbuđen, ili što sam zaista u pravu kad kažem da je knjiga vredna čuvanja na dohvat ruke — da će mi knjiga ostati dugo vremena na radnom stolu.

Zivimo u vremenu kada je kultura dijaloga na ivici katastrofe. Tek u poslednje vreme dijalog se nekako javlja kao oblik kulture, kao oblik komunikacije, a u sredini u kojoj živimo — ponovo danas reagovati na način kako se to nekada činilo, na šta nas je Bora Drašković lepo podsetio — jeste i nešto što bi trebalo da bude iznova na nekom samom i lepom početku.

Ja sam više puta bio intervjuisan i više puta sam se nalazio u klinču sa samim sobom i u klinču, naravno, sa svojim sagovornikom. Ono što me, međutim, uzбудilo u knjizi Zdenke Aćin, to je način na koji autor knjige komunicira sa ljudima a da zapravo i ne primetimo, da nisam svestan te komunikacije. To je kao neka fina akupunktura, koja brzim, lakim dodirima u jedno vrlo osetljivo i skrovito mesto za jedan čas izazove, naravno, uvek osetljive i prebogate ličnosti — kao što su skoro svi ljudi iz ove knjige — da se odjednom rasplamsa jedan ispovedni monolog reditelja, velikih svetskih imena, i da se nekako — možda zvuči kao nepravda, ali mislim da je to kompliment — trenutno zaborava da tu i postoji novinar, Zdenka, intelekt koji vodi tu čitavu stvar. Meni se čini da je to jedan apsolutni kvalitet knjige.

Odjednom sam, u sredini knjige, postao svestan da nešto ne znam, a i da je jezik koji je u knjizi u tolikoj meri čist, spontan i moj, odnosno naš, svakodnevan, da sam se malo čak i trgnuo kad sam se setio da ti razgovori u većini slučajeva nisu ni vođeni na našem jeziku. Hoću da kažem da je knjiga u tom smislu pripremljena na jedan fini način i da sam neke stvari doživio prosto kao živi, i životni, i sceniski čin.

Naslov me zbunio. Mislim da koliko god da je dobar, čini mi se da malo isključivo ide u neku krajnost. Ja ne želim da ga naročito kritikujem, ali mislim da knjiga zaslužuje još jedan finiji podnaslov — nije na meni da ga kažem — koji bi, u svakom slučaju, bio bogatiji od ovog pomalo ideološkog i političkog naslova. Jer, razgovori koji su vođeni, kreću se uvek u jednom teškom ispovedanju ljudi koji su zatečeni na pravom mestu i u pravom trenutku, kada se njihovi filmovi vrte, kada se njihove predstave događaju. I jedan od najzbuđljivijih trenutaka jeste ona Efrosova priča o svom prvom izlasku iz Sovjetskog Saveza i odlasku u inostranstvo, kada se skriven negde iza kulisa susreće sa Mirom Trailović. Mira je nedavno preminula, kao i Efros, i sama uspomena na njih čini stvar pomalo sentimentalnom. Ali, bez obzira na to, jedno tako žestoko ime kao što je Efros, predivni reditelj i čovek, ispričao je priču koja kao da je rečena pred samim sobom, kao da je rečena nekom ispovedniku. Mislim da je taj ton ispovednosti, koji uglavnom provejava kroz knjigu, u tolikoj meri neposredan da tako lako i čisto teče, pa se skoro svaka reč prima direktno u srce.

Ekscesni događaj sa sovjetskim rediteljom Ozerovim, tu je skoro kao nekakav reper da se pokaže perspektiva iskrenosti drugih i neiskrenosti jednog ili jednih, nesloboda mnogih i skućenosti i zatvorenosti jednog čoveka. I mislim da bi knjiga bila oštećena kad baš taj razgovor i taj događaj ne bi bio u njoj, jer nas on prosto osvešćuje i njega se prisecamo u trenutku kad čitamo one druge ispovesti. Mada čini mi se da je čak i lakše govoriti kad je čovek sprečen da govori nego kad mu je data puna sloboda govora. Kad se stvari suviše otvore onda se suviše generalizuju — to mogu da kažem

u svoje lično ime — onda je možda i najteže govoriti. Kada aspekt nije sužen, na pitanje cenzure i pitanje ideologije i stvaralaštva, pitanje slobode i neslobode, mnogo teže je odgovoriti nego u situaciji kad se postavlja pitanje da li se opredeliti za crno ili za belo, za Carstvo zemaljsko ili za Carstvo nebesko, jer ljudi ako iole nešto vrede, i ako su iole zreli, oni vrlo dobro znaju za šta su se opredelili, ili za šta su spremni da se opredele.

ZDENKA AČIN

Verovatno se očekuje od mene da i ja nešto kažem, ako ni o čemu drugom ono bar o ulozu žene u intervjuu, koji je — kako Tirnančić reče — u prirodi same žene. No, za ovu priliku ostavićemo prirodu žene po strani, a ja bih se najpre zahvalila svima na biranim rečima izrečenim o mojoj knjizi i zadržala se na nekim usput spomenutim detaljima.

Bogdan Tirnančić je rekao da možda indirektno otkriva tajnu da sam bila sekretar Republičke komisije za pregled filmova. Moram da priznam da to nije nikakva tajna, a samim tim ni indiskrecija. Ja sam svoj drugi intervju u životu dala upravo kao sekretar te Komisije čiji je član bio Bogdan Tirnančić, a taj intervju je objavljen u tiražnoj »Politici ekspres«.

S druge strane, Bogdan vrlo dobro zna kako smo se zajednički trudili da cenzuru razarimo iznutra.

Bogdan TIRNANIĆ: Nismo zabranili ni jedan film.

Zdenka AČIN: A čak i kad smo bili u prilici da to učinimo, mi smo se dovijali na razne načine. Naime, budući da sam bila tehničko lice u toj ustanovi, ja nisam ni imala pravo glasa, ali sam odmah procenila koji su članovi Komisije liberalniji i sazivala sam ne Veće Komisije koje je sadržalo tačno određene ljude, i koje je na redu, već tzv. kombinovano veće — dakle veće po sopstvenom izboru, jer sam znala da će se ti ljudi prikloniti odluci bar dvojice najliberalnijih koji su uvek bili za odobravanje filma — Tirnančić je uvek bio jedan od te dvojice — a pet ljudi je trebalo da dā svoj glas za, pa da film prođe. Tako smo uspeali, recimo, da onu čuvenu »Emanuelu« oslobodimo od cenzorske zabrane — da naši ljudi ne bi više morali da putuju u inostranstvo ne bi li je videli.

S problemom cenzure susrela sam se ne samo u to vreme dok sam bila sekretar, dakle tehničko lice u toj ustanovi u kojoj sam radila kao student filosofije. Naime, u to vreme sam već bila udata, imala dete, muža koji je upravo zbog delovanja cenzure bio nezaposlen, a žena koja je, u stvari, bila sekretar te Komisije otišla je kao supruga konzula na četvorogodišnje odsustvo, tako da sam ja »upala« na rad na određeno vreme. Posle prestanka rada u cenzuri, ja sam deceniju bila bez posla i to upravo dobrim delom zahvaljujući intervjuima koje sam radila, jer sa svojim prvim intervjuima ja sam već dospela na one tzv. crne liste koje, evo, vidimo, na žalost, postoje i danas bez obzira što se govori o toj nekakvoj demokratizaciji koja je navodno na delu.

Ne treba zaboraviti da sam mnogo spominjani intervju sa Dušanom Makavejevom radila 1982. godine, i da su u njemu sadržana sva, ili gotovo sva pitanja koja se kasnije provlače kroz knjigu: odnos stvaraloca prema vlasti, pitanje slobode stvaralaštva, problem cenzure, problem represije itd. S druge strane, Dušan Makavejev je u to vreme bio, u neku ruku, zabranjena ličnost. Njemu je deset godina bilo onemogućeno da u Jugoslaviji ne samo pravi filmove već i da javno istupa, tako da u to vreme kad ja razgovaram s njim postavljalo se pitanje gde će se uopšte taj intervju pojaviti i da li će se pojaviti? I, pojavio se u *Književnoj reči*, a i da sam ga nudila drugde ne bi se takav kakav jeste mogao pojaviti. Pokazalo se da je i redakcija *Književne reči*, po objavljivanju tog intervju, imala znatne probleme, dok je meni jedno vreme čak bilo zabranjeno da saradujem u tom listu — koji mi je inače u to vreme jedini ukazivao gostoprimstvo.

Prema tome, jesam bila sekretar Cenzure i na taj način uočila njene mehanizme, ali se i borila protiv njih, da bih, na kraju, i u svom poslu — dobro osetila prste cenzure.

Arsa Jovanović je spomenuo da naslov moje knjige sadrži izvestan ideološki i politički naboj. Opredelila sam se za taj naslov upravo

zato što mnogi moji razgovori sadrže takav naboj. Naime, u njima se raspravljaju i ideološki i politički problemi, bez obzira što o tim problemima razgovaram sa stvaralocima, filmskim i pozorišnim rediteljima, što je slučaj u ovoj knjizi. A s druge strane, doista se slažem sa Eudnijom Barbom koji zastupa stav da ne treba slušati ni glas Boga ni glas Države, nego uvek sopstveni glas. Meni se čini da — i tako sam se uvek i postavljala u svim svojim razgovorima, ali uopšte u životu — čovek treba da sluša svakoga, ali da sledi svoju pamet, i da sluša svoj glas.

BOGDAN TIRNANIĆ

Moram da se prijateljski suprotstavim mišljenju svog prijatelja Arse Jovanovića da ovi intervjui Zdenke Ačín dostižu svoje najbolje trenutke kada se novinar poništi, kada ga nema. Ja mislim da u tom slučaju uopšte nema intervju a i da je intervju jedna vrsta — i upravo je zato epohalno teška, ili epohalno laka u kunderovskom smislu reči — koja više zavisi od novinara nego od čoveka koji je intervjuisan. Čovek koji daje odgovore ima svoju priču, a od novinara zavisi koji će deo te priče uspeti da izvuče iz njega. I u tom smislu agresivnost u intervjuu je nešto što je potpuno prirodno, i tako gde nema novinara tamo nema ni intervju.

Uzimamo primer Zdenkinih razgovora s Makavejevom. Kao i mnogi od vas, ja sam nešto malo više prijatelj s Makavejevom, pisao sam o svim njegovim filmovima, živeo sam u njegovom stanu, družimo se trideset godina. Nema stvari koju mi bilo ko može reći kao nešto novo o Makavejevu. Međutim, za mene su Zdenkini razgovori s Makavejevom uzbudljivi upravo zbog toga što mi otkrivaju da uvek ima nešto novo. A to novo ne bi moglo biti od Makavejeva izvučeno bez te prisutnosti novinara — znači, određene vrste agresivnosti. I koliko je ona važna može posvedočiti detalj vezan upravo za skandal sa ruskim rediteljem Ozerovim. Sticajem okolnosti, ja sam bio prvi čovek koji je saznao za taj skandal. A skandal je bio u tome što je Zdenka Ačín vodila intervju sa sovjetskim rediteljem Ozerovim i postavila mu pitanja koja nisu bila predviđena protokolom o međusobnoj međunarodnoj saradnji i dobrosusedskim odnosima. I u jednom trenutku je izvesni drug zahtevao da »drugarica Zdenka Ačín prekine da maltretira druga Ozerova«, što je bio dokaz da je čitav intervju — i to ne samo od početka razgovora, nego i mnogo pre toga, možda čak i pre nego što smo se mi rodili — bio kontrolisan od strane nadležnih službi, NKVD i možda od jugoslovenske policije, što dokazuje koliko su sistemi cenzure i opresije vrlo perfidni i da samo u izvesnim ekstremnim situacijama izbijaju na površinu. S druge strane, to znači da je Zdenka vodila razgovor s tim čovekom ne znajući, sve dok nije izbio skandal, da ih nadzire NKVD ili nešto slično.

Nakon toga razgovora, idući ulicom Milentija Popovića, sreao sam Zdenku i ona mi je vrlo uzbuđeno ispričala šta joj se dogodilo. Ja sam bio potpuno hladan, pošto, kao što sam rekao, imam strah od intervju a i odbijam sve što ima veze s tim, i rekao sam: »Pa, Zdenka, slušaj, ko pravi intervju s Rusima zaslužuje sve što ga snađe.« I tek kad sam pročitao intervju, ja sam shvatio da to uzbuđenje nije bilo zbog Rusa, nego zbog intervju a. I u tom smislu je moja intervencija protiv Arsinog mišljenja, jer mahom da je intervju bez izvesne vrste apsolutne pasije nemoguće.

ARSA JOVANOVIĆ

Nema potrebe da se branim pošto ni napad nije bio napad, nego samo razjašnjenje. Doduše, priznajem da sam bio malo nejasan i zato sam zaslužio ovo Bogdanovo podsećanje. Govorio sam generalno, a istina je da se ta dva intervju a o kojima Bogdan govori razlikuju od drugih. Zdenka je u njima bila žestoka i, skoro bih rekao jednu patetičnu reč — heroična, dok je razgovarala sa bačuškom. Jer taj drug iz »kulturalnog obezbeđenja« — a to je bukvalno bila jedna dramska scena — nekoliko puta je »skako« i gotovo fizički hteo da prekine snimanje razgovora. Eto, jedna potpuno anonimna ličnost sa sovjetske strane zabranjivala je snimanje i vođenje razgovora. Međutim, Zdenka nije dozvolila da se prekine magnetofonski snimak razgovora, ali ono što je mnogo zna-

čajnije jeste da je ona i dalje svojim replikama hrabro nastupala. Dakle, reč je o svojevrsnom dijalogu i jednoj dramskoj radnji i borbi, u kojoj je osoba koja intervjuiše veoma žestoko prisutna.

U slučaju Makavejeva, Zdenka očigledno poznaje situaciju *par excellence*, za nju tematika nije nova. Postoje tu mnoge teme koje se znaju, ili su »vazduhu« u vezi s Makavejevim, sa njegovim statusom, sa njegovim sukobima — kao što je onaj sa njegovim kolegom, zbog čega sam se malo naježio, jer su prijatelji, pa sam u jednom trenutku pomislio da je možda trebalo izostaviti taj deo, mada je tu Makavejev bukvalno briljantan, on se tu kao raketa bukvalno rasprnuo u jedan vatromet reči i žaoka — ali Zdenka je sve to, ne toliko akupunkturno i nevidljivo, nego vrlo direktnim replikama vidljivo osvetlila na drukčiji način.

BORA DRAŠKOVIC

Sigurno je da pikantni razgovori: zabranjeno — ne zabranjeno, po sebi izazivaju pažnju. Međutim, u ovom trenutku kada zaista razgovor nije zabranjen, kada Makavejev nije zabranjen reditelj i kada je njegov zabranjeni film *WR — Misterije organizma* — na predlog Gordana Mihića i mene, kao selektora FEST-a — prikazan pre dve godine na FESTU-u i to bez ikakvih posledica: kada posle svih događaja kojima smo bili svedoci vidimo kako jedan istrošeni ideološki kod počinje da se raščinjava, i kad najpametniji ljudi jedne politike smatraju da treba govoriti, da treba biti strahovito iskren, da treba tražiti istinu do kraja — možemo reći: da najbolje stranice ove knjige — i to je najbolji dokaz koliko je ta knjiga dobra — nisu te pikantne stranice. Jednostavno, ova knjiga i bez tog razgovora sa sovjetskim rediteljom Ozerovim bi bila odlična knjiga. Ovde taj intervju — ili bolje rečeno nedovršeni intervju — je samo kao dokument jednog vremena koje je tako munjevit i gotovo bez krvi iščezlo. Najbolje stranice ove knjige su, u stvari, ona mesta gde su onaj ko odgovora na pitanje i onaj ko pitanje postavlja dosegli granicu unutarnje zabrane, koju postavlja možda neko kočenje mašte, neki ideološki kod nasleđen, neka teskoba, neki strah — da li strah od intervju a, da li strah od pozirista, da li strah od dela — i tu počinje da se formira pravi dragulj knjige.

Hoću još jednom da kažem da to pikantno u ideološkom smislu, nije presudno u ovoj knjizi. I ova knjiga je zaista najbolja tamo gde se otkriva poetika pitanja i odgovora, kada tekst dopire do dubine koja je gotovo eseistička, kada se ono što je filozofsko u dijalogu, na neki način, udvostručuje u onome što je dramsko u dijalogu. Jer, čim dva čoveka dišu jedan naspram drugoga, još dok ne artikulišu misao, već su u određenoj vrsti sukoba. Da li je on erotski — uvek sigurno jeste, da li je to i neki drugi — ideološki, uvek jeste, politički — uvek jeste, pa donekle i verski — što proizilazi iz naslova knjige *Ni glas Boga ni glas Države*, naslov koji je veoma izazovan, mada se meni uvek činilo i da je možda i ohol. No, intelektualac ima pravo i na oholost. Što se mene tiče, ja malo računam i na ono što je vera. Ali, između ova dva zahteva, vrlo žestoka, čovek pokušava da odgonetne odgovor na pitanje. Pri tom, Zdenka sva pitanja koja ima, njihovu ikonografiju, pretvara u znak koji je kao udica, kao jedan parangal kojeg ona baca i često vam se čini da odgovori dolaze kroz okrvavljena usta.

BOGDAN TIRNANIĆ

Ova naša mala suprotstavljanja su odlična ezoterija, no budući da smo se primakli samom kraju razgovora, ne bih hteo da slušaoci ponese bilo kakvu nedoumicu u pogledu našeg stava o ovoj knjizi. U tom smislu ću se poslužiti jednom anegdodom — vezanom za čoveka na kojeg ne bih želeo da ličim, ali, na žalost, povremeno ličim, a taj čovek se zove Umberto Eko. Od njega sam saznao jednu neverovatnu stvar. Pošto je on sada slavan, u poplavi novinarskih ponuda za intervju, on je izmislio tzv. idiot-intervju. Naime, Eko ima jednu kolekciju odgovora na sva moguća pitanja. I, naravno, budući da otprilike zna šta će ga ko pitati, on »isporučava« te odgovore bez ikakvog napora. E, ova knjiga je suprotna tome.

20. februar 1990. godine, Kolarčev narodni univerzitet
priredio P. K.